

เพลงแม่น้ำโขง: พรมแดนรัฐชาติ ความทรงจำและสำนึกร่วมวัฒนธรรมของคนสอง
ฝั่งแม่น้ำโขง

Mekong River Songs: The Nation-State Borders, Memories, and Shared
Cultural Consciousness of People on Both Sides of the Mekong River

กอบชัย รัฐอุบล* กิติราช พงษ์เฉลียว

Kobchai Ratubon*, Kitirach Pongclalaw

สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุบลราชธานี^{*2}

Thai language Program, Faculty of Humanities Social Science, Ubonratchathani Rajabhat University

kitirach-pong@hotmail.com

Received: September 5, 2024

Revised: February 21, 2025

Accepted: March 11, 2025

บทคัดย่อ

บทความวิชาการนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปรากฏการณ์ที่ปรากฏในเพลงแม่น้ำโขง โดยใช้แนวคิดเรื่องพรมแดนรัฐชาติ แนวคิดสำนึกร่วมทางวัฒนธรรมและแนวคิดความทรงจำทางสังคม โดยศึกษาวิเคราะห์เพลงที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับแม่น้ำโขงจำนวน 5 เพลง ที่กล่าวถึงเนื้อหาพรมแดนรัฐชาติ ความทรงจำ สำนึกร่วมทางวัฒนธรรม ได้แก่ เพลงสองฝั่งโขง ประพันธ์โดย สุลีวัต ลัดตะนะสะหวัน เพลงวอนปู่ศรีสุทโธ ประพันธ์โดย ปอยฝ้าย มาลัยพร เพลงอ้อมกอดเขมราฐ ประพันธ์โดย ภูศิลป์ วารินรักษ์ เพลงเสียงจากลาว ประพันธ์โดยนก พรพนา และเพลงรำวงลำโขงลำรัก ประพันธ์โดยธาดรี

ผลการศึกษาพบว่า เพลงแม่น้ำโขงทั้ง 5 เพลง ผู้ประพันธ์ได้มีการกล่าวถึงประเด็นต่าง ๆ ได้แก่ 1) แม่น้ำโขงที่วาดด้วยตำนานและการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ 2) แม่น้ำโขงที่วาดด้วยพรมแดนรัฐชาติและความทรงจำคนสองฝั่งแม่น้ำโขง 3) ประเพณีพิธีกรรมกับการสลายเส้นพรมแดนรัฐชาติชั่วคราว และ 4) แม่น้ำโขงกับการสร้างสำนึกร่วมในความเป็นชาติพันธุ์เดียวกัน

คำสำคัญ: เพลงแม่น้ำโขง พรมแดนรัฐชาติ ความทรงจำ สำนึกร่วมทางวัฒนธรรม

Abstract

This academic article aims to study the phenomena presented in Mekong River songs by applying the concepts of nation-state borders, shared cultural consciousness, and social memory. The study analyzes 5 songs with content related to the Mekong River that address themes of national borders, memory, and cultural consciousness. These songs include: Song Fang Khong by Suliwat Lattanasavanh, Won Pu Sri Suttho by Poyfai Malaiporn, Om Kot Khemarath by Phusilp Warinrak, Siang Chak Lao by Nok Pornpana, and Ram Wong Lam Khong Lam Rak by Thatree.

The study found that the 5 Mekong River songs address the following themes: 1. the Mekong River in relation to legend and the construction of sacredness, 2. the Mekong River as a national border and the shared memory of people on both sides of the river, 3. rituals and ceremonies that temporarily dissolve national borders, and 4. the Mekong River as a means of fostering a shared sense of ethnic identity.

Keywords: Mekong River Songs, Nation-State Border, Memory, Shared Cultural Consciousness

บทนำ

แม่น้ำโขง หรือแม่น้ำของ (Mekong River) คือ แม่น้ำสำคัญที่เป็นเส้นพรมแดนระหว่างประเทศไทยกับลาว แม่น้ำสายนี้เป็นจุดกำเนิดความหลากหลายทางชีวภาพและเป็นพื้นที่ทางวัฒนธรรมและจิตวิญญาณ ดังที่ ปฐม หงษ์สุวรรณ (2556) ได้กล่าวว่า แม่น้ำโขง เป็นแม่น้ำที่สำคัญที่มีต้นกำเนิดในเขตที่ราบสูงทิเบต เป็นสายน้ำแห่งชีวิตและจิตวิญญาณ ไหลผ่านหลายประเทศ ได้แก่ จีน พม่า ลาว ประเทศไทย กัมพูชาและเวียดนาม ถือได้ว่าเป็นแม่น้ำนานาชาติที่มีความสำคัญต่อสรรพชีวิตและเศรษฐกิจ แม่น้ำโขงยังเป็นแหล่งทรัพยากรที่มีความสำคัญ ได้แก่ สัตว์น้ำนานาชนิดที่หล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนทั้งสองฝั่ง ในขณะเดียวกันแม่น้ำโขงก็เป็นพื้นที่ทางจิตวิญญาณและความเชื่อซึ่งมีตำนานเกี่ยวกับการสร้างแม่น้ำโขงที่อยู่ในความทรงจำของผู้คนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แม่น้ำโขงจึงเป็นแม่น้ำที่ไม่ใช่แค่เส้นแบ่งพรมแดนรัฐชาติ หากแต่เป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ของผู้คนทั้งสองฝั่งแม่น้ำ

เมื่อพิจารณาแล้ว จะเห็นว่าถึงแม่น้ำโขงจะถูกนิยามความหมายให้เป็นเส้นพรมแดนรัฐชาติระหว่างไทยและลาว แต่เส้นพรมแดนนี้บางขณะกลับเป็นมายาคติที่ผู้คนไม่ได้สนใจ ดังที่ยศ สันตสมบัติ (2552) กล่าวว่า แม่น้ำโขง คือ สายน้ำแห่งชีวิตและวัฒนธรรม เป็นที่รวมของกลุ่มคนหลากหลายชาติพันธุ์ใช้ชีวิตอยู่ร่วมกัน โดยอาศัยทรัพยากรต่าง ๆ จากแม่น้ำสายนี้ อีกทั้งยังมีความหลากหลายทางวัฒนธรรมและแบบแผนชีวิตท้องถิ่น และวิถีชีวิตของชาวบ้านทางสังคม และวัฒนธรรมที่อาศัยอยู่ริมฝั่งโขงที่น่าสนใจ ความผูกพันของทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขงเป็นพี่น้องกันและพึ่งพาอาศัยกันจากแม่น้ำโขง สิ่งเหล่านี้ทำให้สัมผัสได้ว่าแม่น้ำโขงที่มีชีวิต มีจิตวิญญาณความรู้สึก และหลอมรวมไปด้วยความผูกพันของผู้คน “แม่น้ำโขงจึงเปรียบเสมือนตัวเชื่อมวิถีชีวิต ไม่ใช่แค่เพียงพรมแดนกั้นระหว่างประเทศเท่านั้น”

นอกจากนี้การถูกนิยามความหมายให้เป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเป็นความเชื่อที่เป็นหัวใจหลักของวัฒนธรรมแม่น้ำโขง คือความเชื่อว่า มนุษย์และธรรมชาติต้องพึ่งพาอาศัยเกื้อกูลกัน มนุษย์ มิได้อยู่เหนือธรรมชาติ ทั้งมนุษย์และธรรมชาติล้วนอยู่ภายใต้การคุ้มครอง ปกป้องรักษาโดยสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เหนือธรรมชาติ ความผูกพันของคนกับแม่น้ำจึงมีคุณค่าทางจิตใจ ที่สร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และก่อให้เกิดความสัมพันธ์ในระบบสังคม มิใช่มองแม่น้ำเพียงประโยชน์ในเชิงการค้า การสร้างเงิน เศรษฐกิจ และการท่องเที่ยวอย่างที่การพัฒนากระแสหลักทั่วโลกกำลังหลงทางกัน นอกเหนือจากนั้น แม่น้ำโขงยังเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ เป็นที่ซักผ้า อาบน้ำ เป็นที่ประกอบพิธีกรรมศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับวิถีชีวิต อาชีพ ตลอดจนระบบนิเวศของแม่น้ำโขง

ความสำคัญของแม่น้ำโขงในปัจจุบันนี้ คือ การเป็นเส้นพรมแดนรัฐชาติ ซึ่งเพิ่งมีมาในสมัยรัชกาลที่ 5 การเป็นเส้นพรมแดนรัฐชาติ เป็นแนวคิดของชาติตะวันตก ซึ่งเป็นผลพวงมาจากนักล่าอาณานิคม ซึ่งเกิดขึ้นจากการปักปันจากสนธิสัญญาสยามและฝรั่งเศส ซึ่งใช้แม่น้ำโขงเป็นเส้นแบ่งระหว่างสยามกับลาว ซึ่งในเวลานั้นคือโคชินไชน่า สนธิสัญญาดังกล่าวทำให้ผู้คนทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขงซึ่งมีวัฒนธรรมร่วม ไม่ว่าจะ

เป็นภาษา ศาสนา ฮีตคอง ถูกแบ่งออกเป็นคนละประเทศจนถึงปัจจุบัน การถูกแบ่งออกเป็นคนละประเทศทำให้เกิดการควบคุมทางกฎหมายที่ว่าด้วยเรื่องรัฐภูมิศาสตร์และอธิปไตยเหนือดินแดน สยามเริ่มมีการรวบรวมหัวเมืองและมีการให้ข้าหลวงจากส่วนกลางมาปกครองหัวเมืองที่สยามเรียกว่า “หัวเมืองอีสาน” หรือมณฑลอีสาน ในขณะเดียวกันฝรั่งเศสก็เริ่มเข้มงวดกับการควบคุมแผ่นดินในอาณัติตนเองซึ่งเรียกว่า “โคชินไชน่า” (ชาญวิทย์ เกษตรศิริ, 2540)

แม้ดินแดนทั้งฝั่งที่ถูกแบ่งออกเป็นรัฐชาติ โดยใช้แม่น้ำโขงเป็นเส้นแบ่งเขตแดน แต่ในความทรงจำและสำนึกร่วมของผู้คนทั้งสองฝั่งยังคงคิดว่า พวกเขา คือญาติพี่น้องร่วมวัฒนธรรมเดียวกัน การนำเสนอให้เห็นความทรงจำมักอยู่ในรูปกิจกรรมบางอย่าง อย่างเช่น ประเพณีพิธีกรรมที่ได้รับการสืบทอดมาจากอาณาจักรล้านช้างอย่างเช่น การยึดถือฮีตสิบสอง ซึ่งมีการทำพิธีกรรมตลอดทั้ง 12 เดือน ความทรงจำทางสังคมเหล่านี้ คือเรื่องราวทางประวัติศาสตร์ที่อยู่ในสำนึกของผู้คนทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขง ดังที่ Halbwachs (1992) กล่าวว่า ความทรงจำทางสังคมเกิดจากประสบการณ์ของบุคคลทั้งกรณีความสัมพันธ์กับคนในสังคม การทำกิจกรรมใด ๆ หรืออยู่ในเหตุการณ์ร่วมกันจนเกิดเป็นความทรงจำร่วมของคนในสังคม การจดจำจะเกี่ยวข้องกับการหลอมรวมภาพลักษณ์ และอุดมคติจนเกิดเป็นความสัมพันธ์ทางสังคม “พื้นที่ความทรงจำ” (Sites of Memory) จึงมาจากบุคคลกับกลุ่มสังคม ความทรงจำร่วมของคนในสังคมก่อให้เกิดเอกภาพในสังคม ทำให้สังคม “มีเรื่องเล่า” ซึ่งหล่อหลอมให้เกิดอัตลักษณ์ทางสังคมขึ้นและอัตลักษณ์เหล่านี้ก็จะถูกนำไปใช้เพื่อสร้างความเป็นชุมชน อันมีพื้นที่ทางประวัติศาสตร์ร่วมกัน

เรื่องราวความทรงจำทางสังคมที่น่าสนใจอีกประเด็นหนึ่ง คือ ความทรงจำทางสังคมที่ถูกนำเสนอผ่านบทเพลงแม่น้ำโขง ดังจะเห็นว่าจากอดีตถึงปัจจุบันมีผู้ประพันธ์เพลงเกี่ยวกับแม่น้ำโขงเป็นจำนวนมาก เนื้อหาของเพลงแม่น้ำโขงมักจะมีความเกี่ยวข้องกับความรัก วิถีชีวิตและประเพณีของผู้คน แต่ในขณะเดียวกันบทเพลงแม่น้ำโขงหลายเพลงก็มีการนำเสนอให้เห็นสำนึกร่วมทางวัฒนธรรม โดยมีเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่อยู่ในความทรงจำเข้ามาเกี่ยวข้อง เช่น กรณีที่การทำสนธิสัญญาสยามและฝรั่งเศสในการกำหนดเส้นเขตแดนโดยใช้แม่น้ำโขง ในเนื้อหาของบางเพลงมีการกล่าวถึงความรักแต่ก็มีความทรงจำเรื่องพรมแดนเข้ามาเกี่ยวข้อง ดังเช่น แม่น้ำโขงอาจจะเส้นพรมแดนกั้นกลางระหว่างทั้งสองประเทศแต่ก็ไม่อาจกั้นกลางความรักระหว่างหนุ่มไทยและสาวลาวได้ หรือไม่สามารถกั้นขวางความสัมพันธ์อันญาติพี่น้องได้

ดังนั้น ในบทความวิชาการนี้ผู้เขียนจึงมีจุดมุ่งหมายที่จะนำเสนอภาพความทรงจำและสำนึกร่วมทางวัฒนธรรมของผู้คนทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขง ที่ถูกนำเสนอผ่านบทเพลงแม่น้ำโขง ซึ่งผู้เขียนจะได้นำเสนอให้เห็นว่า แม้บทเพลงแม่น้ำโขงที่ผู้ประพันธ์ได้เขียนขึ้นมาเพื่อใช้ในความบันเทิง แต่เพลงแม่น้ำโขงอาจมีความหมายในหลากหลายมิติ ซึ่งผู้เขียนอาศัยแนวคิดเรื่องพรมแดนรัฐชาติเข้ามาตีความร่วมกับแนวคิดเรื่องความทรงจำทางสังคม และแนวคิดสำนึกร่วมทางวัฒนธรรม เพื่อให้เห็นความกระจ่างและองค์ความรู้ที่เกิดจากการศึกษา ดังที่ผู้เขียนจะนำเสนอตามประเด็นต่อไปนี้

แม่น้ำโขงที่ว่าด้วยตำนานและการสร้างความศักดิ์สิทธิ์

แม่น้ำโขงคือพื้นที่ที่มีความหลากหลาย ซึ่งประกอบด้วยความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ความหลากหลายทางวัฒนธรรม ตลอดจนความหลากหลายทางชีวภาพ ความน่าสนใจของเพลงที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับแม่น้ำโขง ผู้เขียนพบว่า ผู้ประพันธ์เพลงได้มีการหยิบยกเอาตัวละครที่มีส่วนเกี่ยวข้องในตำนานการสร้างแม่น้ำโขงมาผลิตซ้ำและต่อยอดความทรงจำร่วมของกลุ่มคนทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขง ซึ่งตำนานในทางคติชนวิทยา ศรีศักดิ์ วัลลิโกดม (2534) อธิบายศัพท์คำว่า ตำนาน หมายถึง หรือนิยายศักดิ์สิทธิ์ที่อธิบายความเป็นมา หรือความหมายสำคัญของระบบความเชื่อทางศาสนา หรือเป็นเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับประวัติบุคคลสำคัญ เช่น ผู้ที่เป็นศาสดาหรือผู้นำทางวัฒนธรรมที่เป็นต้นเค้าทำให้เกิดประเพณีพิธีกรรม

ขึ้นมา นอกจากนี้ศิริพร ณ ถลาง (2545) กล่าวว่า ตำนานปรัมปราเป็นข้อมูลทางคติชนที่ถือกันว่าเป็นเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ (Sacred Narratives) มักเป็นเรื่องราวเกี่ยวกับพระเจ้า เทพเจ้า เทวดา ผู้มีอำนาจเหนือธรรมชาติ เป็นเรื่องเล่าที่มักใช้ในการอธิบายการกำเนิดโลก กำเนิดชาติพันธุ์ต่าง ๆ

จากความหมายของตำนานที่กล่าวมาข้างต้น เห็นได้ว่าแม่น้ำโขงก็เป็นพื้นที่หนึ่ง ซึ่งมีตำนานปรัมปราเกี่ยวกับการสร้างแม่น้ำโขง และเป็นเรื่องเล่าศักดิ์สิทธิ์ในความทรงจำและการรับรู้ของคนทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขง โดยสืบทอดกันมาจากบรรพบุรุษมาจนถึงปัจจุบัน ตำนานการสร้างแม่น้ำโขงดังกล่าวมีส่วนในการประกอบสร้างความหมายให้แม่น้ำโขงกลายเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งในการประพันธ์เพลงเกี่ยวกับแม่น้ำโขงของศิลปินยังมีการกล่าวถึง ความทรงจำเกี่ยวกับตำนานของการสร้างแม่น้ำโขง โดยปรากฏในเพลง วอนปู่ลำโขง ประพันธ์โดยปอยฝ้าย มาลัยพร ได้กล่าวถึงพญานาคผู้สร้างแม่น้ำโขง ดังเนื้อความว่า

“ปู่ศรีสุทโธสร้างลำน้ำโขง
ข้างล่างลี้กลั่นนั้นคือเมืองบาดาล
บั้งไฟพญานาคขึ้นฝั่งลำธาร
ทุก ๆ ปีฝั่งนทีหนองคายบึงกาฬ
วันออกพรรษา เวียนมาน่าอัศจรรย์
ผู้คนลือลั่น หลั่งมาท้าวฟ้าเมืองไทย”

จากเนื้อเพลงข้างต้น ผู้ประพันธ์เพลงได้กล่าวถึง “ปู่ศรีสุทโธนาคราช” ซึ่งจะเห็นได้ว่า ปู่ศรีสุทโธนาคราช มีความเกี่ยวข้องกับตำนานการสร้างแม่น้ำโขง โดยในหนังสือตำนานนิทานอีสาน (ประมวลพิมพ์เสน, 2547) เล่าว่า ตำนานการสร้างแม่น้ำโขงนั้น มีเรื่องราวสุทโธนาคราชที่เป็นพญานาคที่มีนิสัยมุทะลุต้นปกครองเมืองหนองกระแสน้ำหนึ่งและอีกครึ่งหนึ่งเป็นพญานาคเช่นเดียวกันปกครองมีชื่อว่าสุวรรณนาค มีนิสัยโอบอ้อมอารี มีบริวารฝ่ายละ 5,000 เช่นเดียวกัน ทั้งสองฝ่ายอยู่ร่วมกันด้วยความรัก ความสามัคคีเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันมีอาหารการกินก็แบ่งกันกิน มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันเป็นเพื่อนตายกันตลอดมา แต่มีข้อตกลงกันอยู่ข้อหนึ่งว่า ถ้าฝ่ายหนึ่งฝ่ายใดออกไปหาอาหารอีกฝ่ายหนึ่งไม่ต้องออกไปล่าเนื้อหาอาหาร เพราะเกรงว่าบริวารไพร่พลจะกระทบกระทั่งกันรบรากัน แต่ให้ฝ่ายที่ออกไปล่าเนื้อและนำอาหารที่หามาได้แบ่งกันกินฝ่ายละครึ่ง การกระทำโดยวิธีนี้อยู่ด้วยกันอย่างสงบสุขตลอดมา อยู่มาวันหนึ่งสุทโธนาคราชพาบริวารไพร่พลออกไปล่าเนื้อหาอาหารได้ข้างมาเป็นอาหาร ได้แบ่งให้สุวรรณนาคครึ่งหนึ่งพร้อมกับนำขนของข้างไปให้ดูเพื่อเป็นหลักฐาน ต่างฝ่ายต่างกินเนื้ออย่างอ้วนหนาสำราญด้วยกันทั้งสองฝ่าย

ในวันต่อมาอีกวันหนึ่งสุวรรณนาคได้พาบริวารไพร่พลออกไปล่าเนื้อหาอาหารได้เม่นมา สุวรรณนาคได้แบ่งให้สุทโธนาคราชครึ่งหนึ่งเหมือนเดิม พร้อมทั้งนำขนของเม่นไปให้ดู ปรากฏว่าเม่นตัวเล็กนิดเดียวแต่ขนของเม่นใหญ่ เมื่อแบ่งเนื้อเม่นให้สุทโธนาคราช จึงต้องแบ่งให้น้อย สุทโธนาคราชได้พิจารณาดูขนเม่นเห็นว่าขนาดขนข้างเล็กนิดเดียวตัวยังใหญ่โตขนาดนี้ แต่นั่นขนมีขนาดใหญ่ ตัวเม่นจะต้องใหญ่กว่าข้างอย่างแน่นอน คิดได้อย่างนี้ จึงให้เสนาอำมาตย์นำเนื้อเม่นที่ได้รับส่วนแบ่งครึ่งหนึ่งไปคืนให้สุวรรณนาคพร้อมกับฝากบอกไปว่า “ไม่ขอรับอาหารส่วนแบ่งที่ไม่เป็นธรรมจากเพื่อนที่ไม่ซื่อสัตย์” ฝ่ายสุวรรณนาคเมื่อได้ยิน ดังนั้น จึงได้รับเดินทางไปพบสุทโธนาคราชเพื่อชี้แจงให้ทราบว่าเม่นถึงแม้ขนมันจะใหญ่โตแต่ตัวเล็กนิดเดียว ขอให้เพื่อนรับเนื้อเม่นไว้เป็นอาหารเสียเถิด สุวรรณนาคพูดเท่าไรสุทโธนาคราชก็ไม่เชื่อผลสุดท้ายทั้งสองฝ่ายจึงประกาศสงครามกัน ฝ่ายสุทโธนาคราชซึ่งมีความโกรธเป็นทุนอยู่ตั้งแต่เห็นเนื้อเม่นอยู่แล้วจึงสั่งบริวารไพร่พลรุกรบตันที่ฝ่ายสุวรรณนาคจึงรีบเรียกระดมบริวารไพร่พลต่อสู้กันที่เช่นเดียวกัน พญานาคทั้งสองรบกันอยู่ถึง 7 ปี ต่างฝ่ายต่างเมื่อยล้า เพราะต่างหวังจะเอาชนะกันให้ได้ เพื่อจะครองความเป็นใหญ่ในหนองกระแสน้ำเพียงตน

เดียวจนทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างที่อยู่บริเวณหนองกระแสและบริเวณรอบ ๆ หนองกระแสเกิดความเสียหายเดือดร้อนไปตามกัน (ประมวล พิมพ์เสน, 2547)

เมื่อเกิดรบกันรุนแรงที่สุดจนทำให้ พื้นโลกสะเทือนเกิดแผ่นดินไหวทั้งหมด เทวดาน้อยใหญ่ทั้งหลายเกิดความเดือดร้อน พวกแกนน้อยใหญ่ทั้งหลายจึงไปเข้าเฝ้าพระยาแถนหลวงเพื่อหาวิธีการให้พญานาคทั้งสองหยุดรบกันเพื่อความสงบสุข พระยาแถนหลวงจึงได้เสด็จจากดาวดึงส์ ลงมายังหนองกระแสแล้วตรัสให้พญานาคทั้งสองหยุดรบกัน การทำสงครามครั้งนี้ถือว่าทุกฝ่ายเสมอกัน และหนองกระแสให้ถือว่าเป็นเขตปลอดสงคราม ให้พญานาคทั้งสองพากันสร้างแม่น้ำคนละสายออกจากหนองกระแสใครสร้างถึงทะเลก่อน พระยาแถนหลวงก็จะประทานรางวัลให้แก่ ผู้ชนะ ในการขุดควัดในครั้งนี้สุทโธนาสามารถขุดควัดแผ่นดินมาทะเลก่อน ซึ่งแม่น้ำที่เกิดจากสุทโธนาคนั้น มีชื่อว่า แม่น้ำโขง ส่วนสุวรรณนาคมีสายละเอียดละออ ค่อย ๆ ขุดควัดแผ่นดิน ภายหลังจึงเกิดเป็นแม่น้ำน่าน ซึ่งเป็นแม่น้ำสายตรงที่สุดในประเทศไทย

จากตำนานการสร้างแม่น้ำโขงข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่า แม่น้ำโขงเกิดจากฤทธิ์ของสุทโธนาที่ทำให้การขุดควัดแผ่นดินจากหนองกระแส จนไปทะลุที่ทะเลจีนใต้ ประเด็นนี้ คือ ความทรงจำของคนทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขงที่เล่าต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น แม่น้ำโขงจึงเป็นแม่น้ำที่ไม่ได้เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หากแต่เกิดจากอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของสุทโธนาที่เป็นผู้สร้างแม่น้ำโขง ดังนั้นแม่น้ำโขงจึงเปรียบเสมือนพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ไม่ได้เป็นเพียงแค่แม่น้ำที่ผู้คนสองฝั่งโขงใช้ในการหล่อเลี้ยงชีวิต หากแต่เป็นแม่น้ำแห่งความเชื่อและความศรัทธา ซึ่งจะเห็นได้จากการความทรงจำและสำนึกร่วมของผู้คนสองฝั่งแม่น้ำโขง

ประเด็นการสร้างความคิดถึงให้กับแม่น้ำโขง ยังเป็นประเด็นที่ควรพิจารณา กล่าวคือ ในวันออกพรรษาของทุกปี จะมีปรากฏการณ์ทางธรรมชาติเกิดขึ้นในแม่น้ำโขง เรียกว่า บั้งไฟพญานาค ซึ่งมีลักษณะเป็นลูกไฟสีแดงอมชมพูพวยพุ่งขึ้นจากลำน้ำโขง ซึ่งจะเกิดขึ้นเฉพาะช่วงจังหวัดหนองคาย และ จังหวัดบึงกาฬ จะเริ่มปรากฏจากเหนือผิวน้ำตั้งแต่ระดับ 30 เมตร แล้วจะพุ่งขึ้นสูงประมาณระดับ 50-150 เมตรเป็นเวลาประมาณ 5-10 วินาที แล้วดับหายวับไปในอากาศและไม่มีลักษณะโค้งตกลงมาเหมือนดอกไม้ไฟ โดยลูกไฟไม่มีกลิ่น ไม่มีควัน ไม่มีเสียง ขนาดของลูกไฟมีขนาดตั้งแต่เท่าหัวแม่มือ กระทั่งขนาดเท่าฟองไข่ไก่ จะเริ่มปรากฏให้เห็นตั้งแต่เวลาหลังพระอาทิตย์ตกดินจนถึงประมาณ 23.00 น. (สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดหนองคาย, 2563)

ผู้คนสองฝั่งแม่น้ำโขงเชื่อว่า บั้งไฟพญานาคเกิดจากอิทธิฤทธิ์ของเหล่าพญานาคที่พ่นบั้งไฟขึ้นมาเหนือแม่น้ำโขง เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา ฉะนั้นบั้งไฟพญานาคจึงมีความเกี่ยวข้องกับเหล่าพญานาคที่เป็นบริวารของสุทโธนาที่เป็นผู้สร้างแม่น้ำโขง ประเด็นที่น่าสังเกตอีกประเด็นหนึ่งคือ ความเชื่อเรื่องพญานาคเป็นความเชื่อดั้งเดิม ที่มีมาก่อนพุทธศาสนา ซึ่งความเชื่อนี้มีการนับถือพวกเงือกงูที่เป็นเจ้าแห่งสายน้ำ เมื่อพุทธศาสนาแผ่กระจายเข้าสู่ดินแดนสองฝั่งแม่น้ำโขง ความเชื่อดั้งเดิมที่นับถือพวกเงือกงูได้ปะทะประสานกับความเชื่อทางพุทธศาสนา ซึ่งมีตำนานต่าง ๆ เกี่ยวกับความเชื่อทางพุทธศาสนามากมาย เช่น ตำนานอุรังคธาตุที่ปรากฏขึ้นที่ภูเก้าพราห์ ริมฝั่งแม่น้ำโขง ตำนานพระพุทธรูปที่ปรากฏในแม่น้ำโขง เช่น พระพุทธรูปเวินปลา อำเภอท่าอุเทน จังหวัดนครพนม พระพุทธรูปเวินกุ่ม อำเภอศรีเชียงใหม่ จังหวัดหนองคาย ซึ่งรอยพระพุทธรูปเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับตำนานพระเจ้าเลียบโลก ซึ่งผู้คนสองฝั่งแม่น้ำโขงเชื่อว่าพระพุทธรูปเจ้าเคยเสด็จมายังแม่น้ำโขง และมีการฝากรอยพระบาทประทับเอาไว้ในบริเวณที่เคยเสด็จมา

เมื่อความเชื่อทางพุทธศาสนามีอิทธิพลในวิถีชีวิตของผู้คนสองฝั่งแม่น้ำโขง และมีการลดทอนความเชื่อแบบดั้งเดิม จึงทำให้เกิดการผนวกหรือในทางคติขนิเวียเรียกว่าการประนีประนอม ซึ่งมีการนำเอาตำนานของความเชื่อดั้งเดิมและความเชื่อทางพุทธศาสนาารวมกัน ดังเช่น การเกิดขึ้นของบั้งไฟพญานาคเกิดจากอิทธิฤทธิ์ของเหล่าพญานาคพ่นดวงไฟขึ้นมาเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา ซึ่งอาจจะถวายแด่พระธาตุพนม

บ้าง ถวายพระพุทธรูปในแม่น้ำโขงหรือบนริมฝั่งแม่น้ำโขงบ้าง ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ในการประพันธ์เพลงของศิลปินได้มี การผลิตซ้ำความทรงจำเกี่ยวกับตำนานต่าง ๆ ดังเช่น ตำนานการสร้างแม่น้ำโขงของสุทโธนาคนำนานพระพุทธรูป ตำนานอุรังคราตุ และตำนานพระพุทธรูปต่าง ๆ เพื่อนำเสนอให้เห็นว่า แม่น้ำโขงคือพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีความเร้นลับ มีอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งผู้คนสองฝั่งแม่น้ำโขงให้ความเคารพยำเกรงในความศักดิ์สิทธิ์ของแม่น้ำโขง

นอกจากนี้ความศักดิ์สิทธิ์ของแม่น้ำโขงยังถูกนำเสนอผ่านตำนานปลาบึก ซึ่งเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ที่มีจุดกำเนิดในแม่น้ำโขง ในบทเพลงรางวัลลำโขงลำรัก ประพันธ์โดยชาตรี ได้มีการกล่าวถึงปลาบึกซึ่งเป็นปลาน้ำจืดขนาดใหญ่ที่กินพืชเป็นอาหาร ปลาบึกมีความเกี่ยวข้องกับตำนานการสร้างแม่น้ำโขง กล่าวคือ เมื่อสุทโธนาคนสามารถขุดควัดแผ่นดินจากหนองกระแสมาทะลุทะเลใต้ก่อนสุวรรณนาค พระอินทร์จึงประทานปลาบึกให้สุทโธนาคนเป็นรางวัล ฉะนั้นปลาบึก จึงเป็นปลาศักดิ์สิทธิ์ที่แต่ก่อนจะมีเฉพาะในแม่น้ำโขงแห่งเดียว ซึ่งในเนื้อเพลงรางวัลลำโขงลำรัก ผู้ประพันธ์ได้กล่าวถึงปลาบึก ดังความว่า

“ชาย) ข้ามลำโขงมุ่งตรงหาเจ้า
ถอดใจของเขาไว้ให้แจ่มจันทร์
หญิง) อยากดูใจหนึ่งใจหรือนั้น
กลัวไม่ข้ามวันเขาตามกลับไป
ชาย) หากพินันเป็นปลาบึก
ทุกยามรำลึกก็จะรับมาไว
หญิง) ขอให้พี่เป็นปลาบึกตั้งใจ
น้องจะชี้เที่ยวไปในลำโขงเอย”

จากเนื้อความข้างต้นนี้ ผู้ประพันธ์ได้กล่าวถึง ปลาบึกซึ่งเปรียบเสมือนปลาศักดิ์สิทธิ์ในตำนานของผู้คนสองฝั่งแม่น้ำโขง ซึ่งในแม่น้ำโขงปรากฏสิ่งที่เกี่ยวข้องกับปลาบึกอยู่เป็นจำนวนมาก เช่น หาดไคร้ อำเภอยะโฮง จังหวัดเชียงราย โดยคำว่า ไคร้ หรือ ไก่ หมายถึง สาหร่ายน้ำจืดที่เป็นอาหารของปลาบึก นอกจากนี้ยังมีอ่างปลาบึก บ้านผาตั้ง อำเภอสังคม จังหวัดเลย รวมถึง บ้านเวินบึก อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี ปลาบึกที่ปรากฏในเนื้อหาของเพลงนั้น คือการสืบทอดความทรงจำเกี่ยวกับตำนานปลาบึก ซึ่งผู้คนสองฝั่งแม่น้ำโขงต่างรับรู้ และมีตำนานเกี่ยวกับปลาบึกเป็นจำนวนมาก ดังที่ ปฐม หงษ์สุวรรณ (2556) กล่าวว่า ตำนานพงศาวดารล้านช้าง กล่าวถึง พญานาคสองตนแข่งการขุดควัดสร้างแม่น้ำโขงและแม่น้ำน่าน พระยาแสนหลวงจึงส่งปลาบึกให้ลงมาอยู่ในแม่น้ำโขง เพื่อเป็นอาหารเช่นสรวงแก่ผีนาค ผู้สร้างน้ำแบ่งดิน” และเป็นอารักษ์ผู้ดูแลรักษาแม่น้ำโขง ดังนั้น การอธิบายว่าถิ่นฐานเดิมของปลาบึกก็คืออยู่บนเมืองฟ้าเมืองแถน

นอกจากนี้ ตำนานปลาบึกของชาวบ้านอ่างปลาบึก อำเภอสังคม จังหวัดหนองคาย ยังคงเล่าสืบทอดกันมาว่า ปลาบึกเป็นปลาผี เพราะปลาบึก คือ ควายของผีเจ้าน้ำเจ้าท่า ซึ่งในแต่ละปีจะปล่อยปลาบึกออกมาทุกวันเพ็ญเดือนสามของทุกปี และช่วงเวลานั้นเป็นช่วงที่เมืองหลวงพระบางจะมีการเซ่นผีฟ้าผีแถนที่ถ้าตั้งพร้อมกับการอัญเชิญพระบางลงสร่งน้ำในแม่น้ำโขง เหล่าปลาบึกที่อาศัยอยู่ต่ำกว่าเมืองหลวงพระบางลงไปก็จะพากันแหวกว่ายทวนน้ำมาเพื่อร่วมบูชาผีฟ้าผีแถนและนมัสการพระบางที่เมืองหลวงพระบาง (ปฐม หงษ์สุวรรณ, 2556)

ในส่วนตำนานปลาบึกของชาวบรูที่บ้านเวินบึก อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี เชื่อว่า บริเวณแม่น้ำโขงที่มีลักษณะคล้ายแอ่งกระทะขนาดใหญ่ เรียกว่า เวินบึก จะมีปลาบึกหรือปลาผี ที่เป็นปลาเจ้าที่

และมีอาถรรพ์ เป็นปลาที่ให้อภัย และให้ทั้งโทษ ปลาบึกทุกตัวจะมียันต์ขอมติดตัว เนื่องจากมีเจ้ามีจอมรักษา เมื่อชาวบรูจับปลาบึกได้ก็จะปล่อยลงเวิ่นบึกเหมือนเดิม เพราะปลาบึก คือ ปลาศักดิ์สิทธิ์ หากใครจับได้แล้วไม่ปล่อยลงเวิ่นบึกก็จะมีอันเป็นไป (มานิตย์ โศภค้อ, 2554)

ดังนั้น จะเห็นว่า ตำนานปลาบึกที่อาศัยอยู่ในแม่น้ำโขง จึงถูกนิยามความหมายให้เป็นปลาศักดิ์สิทธิ์ ในมิติทางวัฒนธรรม ซึ่งมีการประกอบพิธีกรรม เช่น การล่าปลาบึกจะต้องขอขมาต่อสุทธนาคนผู้เป็นเจ้าของปลาบึก ประเด็นนี้แสดงให้เห็นว่า ปลาบึกก็คืออาหารศักดิ์สิทธิ์ เพราะจะต้องมีการประกอบพิธีกรรมเช่น สรวงผู้เป็นเจ้าของปลาบึก หรืออาจมีข้อห้ามเกี่ยวกับปลาบึกในบางชาติพันธุ์ เช่น ชาวบรูจะไม่ล่าปลาบึกมาเป็นอาหารเพราะเชื่อว่า ปลาบึกมีเจ้าของ ถ้าจะล่าปลาบึกก็ต้องล่าเพื่อถวายเจ้ามหาชีวิตที่เป็นผู้มีบุญที่สามารถกินเนื้อปลาบึกได้ นอกจากนี้จะเห็นได้ว่า ความทรงจำและสำนึกร่วมของคนทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขงที่มีการรับรู้ผ่านวรรณกรรมมุขปาฐะว่า ปลาบึกคือปลาที่พระยาแสนหลวงประทานให้แก่สุทธนาคนที่เป็นผู้สร้างแม่น้ำโขง ย่อมแสดงให้เห็นว่า แม่น้ำโขงเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่มีความเชื่อ และความศรัทธาต่อพญานาครวมทั้งปลาบึกแฝงอยู่ การประพันธ์เพลงแม่น้ำโขง ดังเช่น เพลงรำวงลำโขง ลำรัก ที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับปลาบึก จึงเป็นการผลิตซ้ำความทรงจำและสำนึกร่วมในความศักดิ์สิทธิ์ของแม่น้ำโขงที่เกิดจากอำนาจของสุทธนาคน การนิยามความหมายของแม่น้ำโขงผ่านการประพันธ์จึงมีทำให้เห็นว่า แม่น้ำโขงไม่ใช่แม่น้ำธรรมดา หากแต่เป็นพื้นที่แห่งการดำรงชีวิตและความเชื่อด้านจิตวิญญาณผ่านตำนานต่าง ๆ อีกด้วย

แม่น้ำโขงที่ว่าด้วยพรมแดนรัฐชาติและความทรงจำคนสองฝั่งแม่น้ำโขง

แนวคิดเรื่องพรมแดนรัฐชาติ เป็นแนวคิดที่ทำให้เกิดของรัฐชาติสมัยใหม่ โดยสมัยโบราณไม่มีการแบ่งเส้นพรมแดนที่แน่นอนตายตัว เมื่อมีเจ้าอาณานิคมจากทางตะวันตกเข้ามามีอิทธิพลในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เส้นพรมแดน จึงถูกกำหนดแน่นอนอย่างตายตัวบนแผนที่ และต้องได้รับการยอมรับจากระบบกฎหมายระหว่างประเทศ เขตแดนบ่งบอกถึงอำนาจ อธิปไตยและการควบคุมของรัฐเหนือประชาชนพลเมือง การล่วงละเมิดเขตแดน อาจนำมาซึ่งการใช้กำลังทหาร และความรุนแรงหรือการข่มขู่คุกคามใช้กำลังเพื่อปกป้องอำนาจ อธิปไตยเหนือดินแดนของรัฐชาติ (ยศ สันตสมบัติ, 2552)

แม่น้ำโขง ถือเป็นพรมแดนธรรมชาติที่สำคัญที่กั้นระหว่างประเทศไทยกับประเทศลาว ในอดีตดินแดนทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขงคืออาณาจักรล้านช้างที่มีวัฒนธรรมร่วมเดียวกัน แม่น้ำโขงคือแม่น้ำที่ไหลผ่านใจกลางของอาณาจักร ล้านช้าง เป็นปัจจัยในการดำรงชีวิตของคนทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขง นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งอาหารที่หล่อเลี้ยงผู้คนมาตั้งแต่ในอดีตจนถึงปัจจุบัน โดยที่คนในสมัยก่อนไม่ได้คิดว่า แม่น้ำโขงจะกลับกลายมาเป็นเส้นพรมแดนดังในปัจจุบัน การให้นิยามความหมายให้แม่น้ำโขงว่าแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ จึงมีความหมายที่ถูกทับซ้อนด้วยความหมายอื่น ๆ ดังเช่น การเป็นแม่น้ำที่เป็นเส้นพรมแดนรัฐชาติ หรือ การเป็นแม่น้ำแห่งชีวิตและเป็นพื้นที่แห่งจิตวิญญาณตลอดจน การเป็นแม่น้ำแห่งการพัฒนา เช่น มีการสร้างเขื่อนกั้นแม่น้ำโขงเพื่อผลิตไฟฟ้าของประเทศจีนและประเทศลาว เป็นต้น

ความเป็นไทยและลาวเริ่มก่อรูปขึ้นชัดเจนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2411-2453) ได้ทรงดำเนินนโยบายการสร้างและการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย ได้ทรงพยายามสร้างความเป็นชาติ แทนความเป็นอาณาจักรแบบโบราณที่ประกอบด้วยคนหลายกลุ่ม หลายชาติพันธุ์ หลายภาษาหลายวัฒนธรรม ภายใต้ศูนย์กลางอำนาจร่วมกัน สิ่งที่เป็นรูปธรรมที่เกิดขึ้นเพื่อสร้างสำนึกในความเป็นชาติให้กระชับมากขึ้น คือ ปลายรัชสมัยเริ่มมีการปักปันเขตแดนทางทิศตะวันออกกับฝรั่งเศส ด้วยเหตุนี้ การเกิดเส้นพรมแดนรัฐชาติสมัยใหม่ ซึ่งเป็นผลพวงมาจากจักรวรรดิฝรั่งเศส เจ้าอาณานิคมของลาวมาทำการกำหนดกฎเกณฑ์ จนทำให้สยามจำต้องทำสนธิสัญญา ทำให้กลุ่มชนวัฒนธรรมลาวล้านช้างถูกแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มดังในปัจจุบัน (ธงชัย วินิจจะกูล, 2561)

การนิยามความหมายให้แม่น้ำโขงเป็นเส้นพรมรัฐชาติยังเป็นความทรงจำยุคใหม่ที่เพิ่งเกิดขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ซึ่งในบทเพลงเกี่ยวกับแม่น้ำโขงหลายเพลงได้นำเสนอความทรงจำและสำนึกร่วม โดยในเนื้อเพลงเสียงจากสาวลาว ประพันธ์โดยนก พรพนา ได้กล่าวถึงเส้นพรมแดนรัฐชาติไทยและลาว ดังความว่า

“หากอ้ายบ่มีใจสอง
คงมีงานดองของสาวลาวบ่าวไทย
ลำโขงหรือสีมาขวงใจ
กันชายแดนละเพียงลาวกับไทย
บ่มีความหมายสิกันใจสองเฮา”

จากเนื้อเพลงข้างต้น จะเห็นได้ว่า ผู้ประพันธ์เพลงได้กล่าวถึงแม่น้ำโขงซึ่งเป็นเส้นพรมแดนรัฐชาติระหว่างไทยและลาว การนิยามความหมายเส้นพรมแดนดังกล่าว คือ มุมมองของนักประพันธ์เพลงที่เป็นคนไทย โดยมองว่า ถึงแม่น้ำโขงเป็นเส้นพรมแดนรัฐชาติก็จริง แต่เส้นพรมแดนนี้ไม่ได้มีความหมายอะไรกับความรัก กล่าวคือไม่สามารถกั้นกลางความรักของหนุ่มไทยกับสาวลาวได้ ในขณะเดียวกันก็มีเพลงแม่น้ำโขงอีกเพลงหนึ่งที่กล่าวถึงความทรงจำเกี่ยวกับการเกิดขึ้นของเส้นพรมแดนรัฐชาติ โดยผ่านมุมมองของผู้ประพันธ์เพลงชาวลาว ซึ่งมองในมิติทางประวัติศาสตร์ ซึ่งมีการนำเสนอความทรงจำทางสังคม และมีการสร้างสำนึกร่วมผ่านบทเพลงที่มีชื่อว่า “สองฝั่งโขง” ซึ่งประพันธ์โดยสุลิต ลัดตะนะสะหวัน โดยได้กล่าวถึงเส้นพรมแดนรัฐชาติดังเนื้อความว่า

“สายนทีรินหลังจากฟ้า
แบ่งพสุธาเป็นชายและชาวสองฝั่ง
หากน้ำกั้นขวางก็ไม่สำคัญ
แต่ความสัมพันธ์ของเรานั้นคงเรื่อยไป”

จากเนื้อความข้างต้น เห็นได้ว่า ผู้ประพันธ์เพลงได้ใช้มิติทางประวัติศาสตร์ในการนิยามความหมายแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นเส้นพรมแดนระหว่างประเทศไทยกับประเทศลาว ผู้ประพันธ์เพลงมีการตอกย้ำความทรงจำเกี่ยวกับเส้นพรมแดนไทยและลาวว่า ในอดีตผู้คนทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขง คือ กลุ่มคนที่มีวัฒนธรรมเดียวกัน ถิ่นอาศัยเดียวกัน แต่ภายหลังแม่น้ำโขงได้กลายเป็นเส้นพรมแดนรัฐชาติที่มีกฎหมายกำกับควบคุม แต่ถึงกระนั้นกลุ่มคนทั้งสองฝั่งยังมีความสัมพันธ์อันญาติพี่น้องเหมือนเดิม การเกิดขึ้นของเส้นพรมแดนรัฐชาติยังเป็นเหตุการณ์ที่อยู่ในความสนใจของผู้คนทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขงตลอดมา ถึงแม้เหตุการณ์จะผ่านมาเป็นเวลานาน แต่ผู้ประพันธ์เพลงในยุคต่อ ๆ ไป ยังมีการผลิตซ้ำความทรงจำและสำนึกร่วมนี้เรื่อยมาจนถึงปัจจุบันนี้

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า เพลงแม่น้ำโขงไม่ใช่เพลงที่ผู้ประพันธ์แต่งขึ้นมาเพื่อความเพลิดเพลินไพเราะอย่างเดียว หากแต่มีการนิยามความหมายให้แม่น้ำโขงว่าเป็นเส้นพรมแดนรัฐชาติ แต่ในขณะเดียวกันเส้นพรมแดนรัฐชาตินี้ก็ไม่ได้มีความหมายในเรื่องของความสัมพันธ์ของญาติพี่น้อง หรือแม้กระทั่งไม่สามารถกั้นขวางความรักได้ ถึงแม้แม่น้ำโขงจะเป็นเส้นพรมแดนรัฐชาติสมัยใหม่ที่ถูกขีดขึ้นมาจากเจ้าอาณานิคม แต่สำนึกร่วมของผู้คนทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขงยังคงเหมือนเดิมไม่เปลี่ยน คือ การนับถือฮิดคองเดียวกัน การใช้ภาษาเดียวกัน มีระบบความเชื่อความศรัทธาต่อแม่น้ำโขงแบบเดียวกัน

ประเพณีพิธีกรรมกับการสลายเส้นพรหมแดนรัฐชาติชั่วคราว

แม้เส้นพรหมแดนจะเป็นเส้นกั้นระหว่างรัฐชาติ ที่มีกฎหมายกำกับและมีการเฝ้าควบคุมอย่างเข้มงวดระหว่างประเทศไทย และประเทศลาว ดังนั้นจึงมีคำว่า “อธิปไตย” เกิดขึ้น แต่ประเพณีพิธีกรรมบางอย่างอาจมีข้อยกเว้นในทางกฎหมายด้วยเหตุว่า ในอดีตกลุ่มคนทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขงอยู่ภายใต้วัฒนธรรมเดียวกัน ได้แก่ การนับถือฮินดูเหมือนกัน ภาษา ความเชื่อ ระบบคิดแบบเดียวกัน และประเด็นสำคัญคือ ไม่มีเส้นพรหมแดนที่กำกับด้วยกฎหมายเข้ามาเกี่ยวข้อง กลุ่มคนทั้งสองฝั่งข้ามไปมาหากันโดยอิสระ แต่การก่อตัวเป็นรัฐชาติการแบ่งความเป็นไทยและลาวเริ่มก่อรูปขึ้นชัดเจนในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 (พ.ศ. 2411-2453) ได้ทรงดำเนินนโยบายการสร้างและการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย ได้ทรงพยายามสร้างความเป็นชาติ แทนความเป็นอาณาจักรแบบโบราณที่ประกอบด้วยคนหลายกลุ่ม หลายชาติพันธุ์ หลายภาษา หลายวัฒนธรรม ภายใต้ศูนย์กลางอำนาจร่วมกัน สิ่งที่เป็นรูปธรรมที่เกิดขึ้นเพื่อสร้างสำนึกในความเป็นชาติให้กระชับมากขึ้น คือ ปลายรัชสมัยเริ่มมีการปักปันเขตแดนทางทิศตะวันออกกับฝรั่งเศส ด้วยเหตุนี้ การเกิดเส้นพรหมแดนรัฐชาติสมัยใหม่ ซึ่งเป็นผลพวงมาจากจักรวรรดิฝรั่งเศส เจ้าอาณานิคมของลาวมาทำการกำหนดกฎเกณฑ์ จนทำให้สยามจำต้องทำสนธิสัญญา ทำให้กลุ่มชนวัฒนธรรมลาวล้านช้างถูกแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มดังในปัจจุบัน (ธงชัย วินิจจะกูล, 2561)

กิจกรรมหรือประเพณีและพิธีกรรมบางอย่าง ทำให้เส้นพรหมแดนไม่อาจนิยามความหมายที่แน่ชัดลงไปได้ ขึ้นอยู่กับบริบทที่เลื่อนไหล ปรับเปลี่ยนไปตามกาลเวลาและความเชื่อ อำนาจ ผลประโยชน์ การปฏิสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนซึ่งมีการให้ความหมายของพื้นที่ชายแดนอย่างหลากหลาย เส้นพรหมแดนก็คือพื้นที่ประวัติศาสตร์ร่วมกันของชุมชนสองฝั่งโขงที่มีบรรพบุรุษร่วมกัน เป็นคนกลุ่มเดียวกัน มีการติดต่อสัมพันธ์กันตั้งแต่อดีตกาล บนพื้นฐานของความเชื่อดั้งเดิมและหลักธรรมทางพุทธศาสนาที่ จัดระเบียบความสัมพันธ์และกฎเกณฑ์อันเป็นจารีตฮินดูที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา เป็นกลไกในการจัดระเบียบสังคมให้สงบสุข (โสภี อุณหะยา, 2556) นอกจากนี้พื้นที่ชายแดนยังเป็นพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์ของเครือญาติที่ผูกพันกันมาเพื่อสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์อื่น ๆ นำไปสู่การดำรงชีวิตร่วมกันในสังคม โดยมีกลไกในการสร้างความสัมพันธ์ด้วยตำนาน นิทาน เรื่องเล่า ตลอดจนประเพณีพิธีกรรมตามฮินดูที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาบนพื้นฐานความเชื่อดั้งเดิมและความเชื่อทางพุทธศาสนา

เมื่อเส้นพรหมแดนไม่อาจนิยามความหมายที่ตายตัวได้ เนื่องจากเหตุผลทางวัฒนธรรม ชาติพันธุ์และความเป็นเครือญาติ ประเพณีพิธีกรรมบางอย่างจึงทำให้เส้นพรหมแดนรัฐชาติสลายไปชั่วคราว ดังเช่น กรณีงานประเพณีมัสการพระธาตุพนม อำเภอดงหลวง จังหวัดนครพนม ซึ่งจะถูกจัดขึ้นในวันขึ้น 8 ค่ำ เดือน 3 จนถึงวันแรม เดือน 3 หรือในช่วงเดือนมีนาคมของทุกปี ระยะเวลาจัดงานประเพณี 9 วัน ซึ่งประชาชนทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขงจะข้ามไปมาหากันโดยอิสระโดยปราศจากความเข้มงวดในทางกฎหมายแต่บางกรณีอาจต้องมีการใช้กฎหมายอย่างเข้มงวด ดังเช่น การลักลอบนำเข้าสิ่งผิดกฎหมาย เช่น ยาเสพติด เป็นต้น แต่โดยปกติแล้วเมื่อมีการจัดงานประเพณีมัสการพระธาตุพนมประชาชนก็จะหลั่งไหลนั่งเรือข้ามไปมาทั้งสองฝั่งโดยอิสระ ซึ่งในบทเพลงแม่น้ำโขง ได้มีการกล่าวถึง ประเพณีมัสการพระธาตุพนม ดังปรากฏในเนื้อเพลงเสียงจากสาวลาว ประพันธ์โดย นก พรพนา ดังความว่า

“งานไหว้พระธาตุพนม
อ้ายพาเดินชมจนสาวลาวอึ้งใจ
จากมือนั้นละคึดฮอดบ่วย
ได้แต่ฝันคึดฮอดบ่าวไทย
ย่านด้อย่านใจอ้ายสลิ้มสาวลาว”

จากเนื้อเพลงข้างต้นจะเห็นว่า มีการกล่าวถึงประเพณีมัสการพระธาตุพนม ซึ่งเป็นประเพณีที่สำคัญของชาวไทยและชาวลาว พระธาตุพนม คือ สิ่งยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ซึ่งชาวลาวมีความเชื่อว่าในชีวิตหนึ่งจะต้องเข้าไปไหว้พระธาตุพนมให้ได้ ประเด็นนี้แสดงให้เห็นว่า การได้เดินทางมานมัสการพระธาตุพนม ก็ คือ จุดหมายสูงสุดของชีวิตหนึ่งของชาวลาว เมื่อมีการจัดงานมัสการพระธาตุพนมขึ้น ทางชาวไทยซึ่งนำโดยผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนมกับเจ้าแขวงคำม่วนของประเทศไทยลาว ได้มีข้อตกลงว่าให้ประชาชนทั้งสองฝั่งข้ามไปมาหากันได้โดยอิสระไม่มีข้อกฎหมายกำกับ ดังนั้นจะเห็นได้ว่า เส้นพรมแดนที่มีอำนาจทางกฎหมายได้สูญสลายไปชั่วคราว โดยยึดถือเอาความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรม ความทรงจำและสำนึกร่วมเป็นสำคัญ

จากลักษณะดังกล่าว หากมองไปถึงมิติความสัมพันธ์ในเชิงวัฒนธรรม จะเห็นถึงความทรงจำทางสังคมที่ติดแน่นสองฝั่งแม่น้ำโขงเคยเป็นอาณาจักรเดียวกัน มีการข้ามไปมาหาสู่กันอย่างอิสระ การใช้ภาษาเดียวกัน รวมถึงการถือฮีตคองเดียวกัน พระธาตุพนมก็คือ จุดศูนย์กลางของอาณาจักรล้านช้างในสมัยโบราณที่ผู้คนหลงใหลมานมัสการไม่ได้ขาด เพราะมีความเชื่อว่าเป็นที่ประดิษฐานพระอัฐิธาตุตามตำนานอัฐินิทาน การประพันธ์เพลงเกี่ยวกับแม่น้ำโขง ศิลปินผู้ประพันธ์ได้ชี้ให้เห็นถึงสายสัมพันธ์ของผู้คนสองฝั่งแม่น้ำโขงที่มีจุดมุ่งหมายในการมานมัสการพระธาตุพนม ถึงแม้มีเส้นพรมแดนรัฐชาติที่แบ่งออกเป็นสองประเทศ แต่ด้วยพลังความศรัทธาต่อพระธาตุพนม เส้นพรมแดนที่มีอธิปไตยก็ได้สูญสลายไปชั่วคราวและจะกลับมาบังคับใช้กฎหมายอีกครั้งเมื่อเสร็จสิ้นประเพณีงานมัสการพระธาตุพนม

นอกจากนี้ในเพลงอ้อมกอดเขมราฐ ประพันธ์โดยภูศิลป์ วารินรักษ์ ได้กล่าวถึง ประเพณีพิธีกรรมมัสการพระเจ้าใหญ่องค์ตื้อ วัดปากแซง อำเภอนาตาล จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งจะจัดงานขึ้นในช่วงเทศกาลวันมาฆบูชาของทุกปี หรือเดือนกุมภาพันธ์ ระยะเวลาในการจัดงาน 9 วัน โดยประเพณีดังกล่าวนี้มีความคล้ายคลึงกับงานมัสการพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม กล่าวคือ เส้นพรมแดนรัฐชาติจะสูญสลายไปชั่วคราว ผู้คนทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขงต่างเป็นเครือญาติใกล้ชิดกัน บางหมู่บ้านถือบัตรประชาชนสองสัญชาติคือไทยและลาว ทุกปีจะมีงานประเพณีมัสการพระเจ้าใหญ่องค์ตื้อที่วัดปากแซง ผู้คนทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขงก็จะข้ามมานมัสการพระเจ้าใหญ่องค์ตื้อ มาเที่ยวจับจ่ายซื้อสินค้าตลอดทั้งนำสินค้าพื้นเมืองหรือสินค้าที่หาได้จากธรรมชาติมาจำหน่ายในงานด้วย ซึ่งในเพลงอ้อมกอดเขมราฐ ผู้ประพันธ์เพลงได้กล่าวถึงพระเจ้าใหญ่องค์ตื้อดังความว่า

“โขงเป็นพยานใจอีกใดบ่มีเท่าอีกสาวลาวแก้มแดง
กราบขอพรเจ้าปู่ตาผูกแขนข้อมือ
กราบพระเจ้าใหญ่องค์ตื้อแห่งวัดปากแซง
สาธุเด้อ ให้ลูกหลานอยู่ดีมีแสง
เป้งแยงด้วยใจศรัทธา”

จากเนื้อเพลงข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นถึงการให้ความหมายว่า เป็นพยานรักของหนุ่มไทยและสาวลาว ซึ่งไม่ได้ความหมายในการเป็นเส้นพรมแดนรัฐชาติแต่อย่างใด หากมองลึกเข้าไปจะเห็นว่า ผู้ประพันธ์เพลงได้นำเสนอให้เห็นความทรงจำและสำนึกร่วมเกี่ยวกับพระเจ้าใหญ่องค์ตื้อ และแม่น้ำโขง ซึ่งแต่ก่อนพระเจ้าใหญ่องค์ตื้อ คือ สิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คนทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขง อีกทั้งแม่น้ำโขงยังเป็นพื้นที่ในการจัดกิจกรรมบางอย่าง เช่น งานแข่งเรือยาวซึ่งเป็นประเพณีที่สืบทอดมาจนถึงปัจจุบันนี้ แต่เมื่อมีการเกิดขึ้นของเส้นพรมแดนรัฐชาติสมัยใหม่ ซึ่งเป็นข้อตกลงในสนธิสัญญาสยาม-ฝรั่งเศส จึงทำให้คนทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขงอยู่คนละประเทศ และมีข้อกฎหมายควบคุมเส้นพรมแดนอย่างเข้มงวด

อนึ่ง แม่น้ำพรมแดนจะมีกฎหมายควบคุมอย่างเข้มงวด เพื่อไม่ให้ผู้คนทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขงลุกฮือ อธิปไตย ซึ่งกันและกัน แต่ก็มีบางกรณีที่ได้รับการยกเว้น ดังกรณีการจัดงานประเพณีนมัสการพระเจ้าใหญ่ องค์คือ วัดปากแขง อำเภอนาตาล จังหวัดอุบลราชธานี ซึ่งได้รับการผ่อนปรน ยกเว้นกฎหมายระหว่างประเทศ โดยมีการใช้คำว่า ด่านประเพณี ซึ่ง คำว่า ด่านประเพณี อาจเป็นช่องทางธรรมชาติที่ติดต่อสัญจรกันไปมา แต่ในขณะเดียวกันยังแสดงให้เห็นถึงความทรงจำและสำนึกร่วมทางชาติพันธุ์ และเป็นการตอกย้ำว่าผู้คนทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขงคือญาติพี่น้องที่มีสายเลือดเดียวกันอีกด้วย

ดังนั้น จะเห็นได้ว่า การนำเสนอเพลงต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับประเพณีและสถานที่ ดังเช่น ประเพณีนมัสการพระธาตุพนมที่วัดพระธาตุพนม จังหวัดนครพนม และประเพณีนมัสการพระเจ้าใหญ่องค์คือ วัดปากแขง อำเภอนาตาล จังหวัดอุบลราชธานี แม้ในเนื้อเพลงจะกล่าวถึงแม่น้ำโขงที่มีความหมายอย่างอื่น เช่น การให้แม่น้ำโขงเป็นพยานรัก แต่การให้ความหมายเชิงลึกในเพลงก็ คือ เส้นพรมแดนรัฐชาติที่แบ่งกลุ่มคนออกเป็นสองประเทศ แต่ในขณะเดียวกันทั้งทางชาวไทยและทางการของลาวต่างทราบดีว่า ทั้งพระธาตุพนมและพระเจ้าใหญ่องค์คือ คือ สิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คนทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขง นอกเหนือจากนั้นคือ ประโยชน์ที่ทั้งสองประเทศพึงจะได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การส่งออกสินค้า เช่น สินค้าอุปโภคและบริโภค สินค้าแปรรูป สินค้าทางการเกษตร สินค้าอิเล็กทรอนิกส์ รวมถึงการท่องเที่ยวและการบริการที่ผู้คนทั้งสองประเทศจะหลั่งไหลข้ามไปมาเพื่อจับจ่ายสินค้าและบริการ ทำให้มีเม็ดเงินแพร่สะพัดเป็นจำนวนมากในทุก ๆ ปี

แม่น้ำโขงกับการสร้างสำนึกร่วมในความเป็นชาติพันธุ์เดียวกัน

ความทรงจำของคนในชุมชนมักถูกเรียกว่า “ความทรงจำร่วม” หรือบางครั้งใช้คำว่า “สำนึกร่วม” มักเป็นความทรงจำที่เกิดขึ้นในเวลาและสถานที่เดียวกัน หมายถึง “พื้นที่ความทรงจำทางสังคม” ที่เป็นหลักฐานหรืออนุสรณ์เพื่อให้ระลึกถึงสำนึกร่วม ความทรงจำร่วมยังเป็นพื้นที่อันเป็นวิถีวัฒนธรรมชุมชนแสดงให้เห็นวิถีในการดำเนินชีวิตภายใต้วัฒนธรรมชุมชนที่แตกต่างกันตามพื้นที่ สิ่งที่น่าสนใจจากพื้นที่ความทรงจำของชุมชนมีประเด็นหลักอยู่ที่กิจกรรมการดำเนินชีวิตอันสอดคล้องกับวัฒนธรรมท้องถิ่นเฉพาะที่ ได้แก่ ศิลปะ การละเล่น เศรษฐกิจ ฯลฯ นอกจากนี้ยังมีการสร้างพื้นที่ประวัติศาสตร์จากพื้นที่ความทรงจำขึ้นมาเฉพาะแสดงให้เห็นถึงความเป็นท้องถิ่น ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบ วิถีชีวิตระหว่าง “อดีต” กับ “ปัจจุบัน” (อรรถจักร สัตยานุรักษ์, 2554)

เรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์หรือตำนานมีการบอกเล่าสืบทอดกันมาจนถึงที่ปรากฏในเพลงแม่น้ำโขงมีความน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง กล่าวคือ กลุ่มคนทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขงได้สร้างพื้นที่ความทรงจำขึ้นมาพื้นที่หนึ่งหรือในทางสังคมศาสตร์เรียกว่า “ความทรงจำทางสังคม (Social Memory) แนวคิดนี้ถูกนำมาใช้ศึกษาปรากฏการณ์ทางสังคมและตัวบททางวัฒนธรรม ดังที่ อรรถจักร สัตยานุรักษ์ (2554) กล่าวว่า “ความทรงจำ” คือ ปรากฏการณ์ทางสังคม ซึ่งบางคนอาจเรียกความทรงจำว่า “ประสบการณ์ชีวิต” แต่ประสบการณ์ของแต่ละคนมิใช่เป็นเพียงประสบการณ์ส่วนตัวเท่านั้น หากเป็นประสบการณ์ของชีวิตตนเองที่ผสมผสานเข้ากับชีวิตครอบครัว ที่สำคัญ ประสบการณ์ชีวิตยังประกอบด้วยพลังที่สำคัญของความเปลี่ยนแปลงของสังคม โดยเฉพาะส่วนที่ตนเองสัมพันธ์อยู่ร่วม ซึ่งได้เชื่อมและกำหนดชีวิตส่วนตัว และชีวิตครอบครัวให้มีความหมายรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งขึ้นมา ความทรงจำนี้จะบอกว่าเราเป็นใครมาจากไหน

ในการสร้างสำนึกร่วมมักมีหลายวิธี เช่น อาศัยการเล่าเรื่องทางประวัติศาสตร์ผ่านบุคคล เหตุการณ์ และสถานที่ หรือบางครั้งมีการสร้างสำนึกร่วมผ่านภาพยนตร์ ละคร และบทเพลง ซึ่งในบทความนี้ผู้เขียนมุ่งนำเสนอให้เห็นว่า ในบทเพลงแม่น้ำโขงนั้น ไม่ได้มุ่งให้ความไพเราะเพลินเพลิดเท่านั้น แต่หากยังเป็น

เครื่องมือในการสร้างสำนึกร่วมทางชาติพันธุ์ ซึ่งพบได้ในเพลงสองฝั่งโขง ประพันธ์โดย สุวัฒน์ ลัดตะนะ สะหวัน ซึ่งมีเนื้อหาดังต่อไปนี้

“ทั้งสองฝั่ง กันกลางด้วยสายน้ำ
แต่ประเพณี นั้นต่างกัน
ชาตลาวและไทย ก่อนนั้นเคยได้สัมผัส
ร่วมสายโลหิตเดียวกัน เพียงน้ำเท่านั้นมาแบ่งกลาง”

จากเนื้อความข้างต้น เห็นได้ว่าผู้ประพันธ์เพลงได้มีการนำเสนอให้เห็นถึงสำนึกร่วมในความเป็นชาติพันธุ์เดียวกัน โดยมีการใช้ถ้อยคำเพื่อสร้างสำนึกร่วม ดังเช่น คำว่า “แต่ประเพณีนั้นต่างกัน” และคำว่า “ร่วมสายโลหิตเดียวกัน” ซึ่งเป็นการตอกย้ำให้เห็นว่า ผู้คนทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขง ไม่ใช่คนอื่นไกล หากแต่เป็นญาติพี่น้องร่วมสายโลหิตที่มีวัฒนธรรมเดียวกัน ซึ่งภายหลังถูกแบ่งกันด้วยสายแม่น้ำโขงซึ่งถูกนิยามความหมายให้เป็นเส้นพรมแดนรัฐชาติ การสร้างสำนึกร่วมความเป็นชาติพันธุ์เดียวกันผ่านบทเพลงแม่น้ำโขง ยังเป็นการให้ความรู้เยาวชนรุ่นหลังให้ตระหนักรู้ถึงที่มาของตนเอง ถึงแม้ว่าในปัจจุบันจะกลายเป็นคนไทย อยู่ภายใต้กฎหมายของไทย แต่ความทรงจำบางอย่างยังต้องมีการสืบทอดต่อไป

บทสรุป

จากการศึกษาบทเพลงแม่น้ำโขง สรุปได้ว่า แม่น้ำโขง คือแม่น้ำที่สำคัญต่อชีวิต และเป็นแม่น้ำที่ถูกนิยามความหมายที่มีการทับซ้อน ในบทเพลงแม่น้ำโขงหลายเพลงมีการนิยามความหมายให้เป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์เนื่องจากมีตำนานเกี่ยวกับการสร้างแม่น้ำโขง ตำนานบั้งไฟพญานาค ตำนาน พระพุทธบาทที่ประทับอยู่ในแม่น้ำโขง หรือริมฝั่งแม่น้ำโขง ตำนานเหล่านี้ต่างประกอบสร้างให้แม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำที่มีความศักดิ์สิทธิ์ โดยนัยหนึ่ง ก็ยังเป็นการแสดงให้เห็นคุณค่าของแม่น้ำโขง ซึ่งเป็นแม่น้ำแห่งความทรงจำทางสังคมและสำนึกร่วมในความเป็นชาติพันธุ์เดียวกัน

นอกจากนี้ ในบทเพลงยังมีการนำเสนอความทรงจำเกี่ยวกับการเกิดขึ้นของเส้นพรมแดนรัฐชาติของผู้คนสองฝั่งแม่น้ำโขง ซึ่งในอดีตไม่มีเส้นแบ่งพรมแดนในลักษณะความเป็นรัฐชาติ หากแต่เป็นดินแดนและกลุ่มคนที่มีวัฒนธรรมเดียวกัน บทเพลงแม่น้ำโขงที่ผู้เขียนนำมาศึกษา ได้มีการผลิตซ้ำความทรงจำและสำนึกร่วมว่าแม่น้ำโขงในอดีต คือ แม่น้ำที่ผู้คนสองฝั่งแม่น้ำโขงใช้หล่อเลี้ยงชีวิต ซึ่งผู้คนสองฝั่งแม่น้ำโขงดังกล่าวคือญาติพี่น้องที่มีความเกี่ยวข้องกัน แต่ในภายหลังมีการสร้างความหมายให้แม่น้ำโขงเป็นเส้นพรมแดนรัฐชาติ ซึ่งมีกฎหมายควบคุมอย่างเข้มงวดโดยเส้นพรมแดนดังกล่าวนี้เกิดจากสนธิสัญญาสยามและฝรั่งเศสที่ทำให้แม่น้ำโขงกลายเป็นเส้นเขตแดนที่กั้นระหว่าง พี่น้องทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขง

อนึ่ง แม้เส้นพรมแดนระหว่างไทยและลาวจะมีกฎหมายเรื่องอธิปไตยมากำกับอย่างเข้มงวด หากแต่บางกรณีก็มีการผ่อนปรน ซึ่งผู้เขียนได้อธิบายไว้ในกรณีประเพณีงานมนัสการพระธาตุพนม อำเภอดงหลวง จังหวัดนครพนม และประเพณีงานมนัสการพระเจ้าใหญ่องค์ตื้อ อำเภอนาตาล จังหวัดอุบลราชธานี โดยเส้นพรมแดนที่มีกฎหมายกำกับจะสูญสลายไปชั่วคราว เนื่องจากมีข้อตกลงระหว่างผู้ว่าราชการจังหวัดนครพนม กับเจ้าแขวงคำม่วน ของประเทศลาว และผู้ว่าราชการจังหวัดอุบลราชธานีกับเจ้าแขวงสาละวัน ประเทศลาว ได้กำหนดให้มีการผ่อนปรนให้ผู้คนทั้งสองฝั่งข้ามไปมาได้โดยอิสระโดยเรียกว่า ด่านประเพณี ซึ่งคำนี้มีความหมายถึงความทรงจำและสำนึกร่วมในความมีประเพณีพิธีกรรมอันเดียวกัน และความเป็นชาติพันธุ์เดียวกัน

ในบทเพลงแม่น้ำโขงที่ถูกนิยามความหมายโดยศิลปินทั้งชาวไทยและชาวลาว ต่างทำให้เห็นความทรงจำทางสังคมและสำนึกร่วมว่า ผู้คนทั้งสองฝั่งแม่น้ำจะถูกแบ่งออกจากกันด้วยเส้นพรมแดนรัฐชาติ

แต่ประเพณี วัฒนธรรม ภาษาที่ยังคงมีการสืบทอดเหมือนเดิม แม้ผู้คนในฝั่งประเทศไทยจะมีสิทธิเป็นพลเมืองไทย ใช้ภาษาไทย เรียนแบบเรียนไทย มีสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรและสิทธิประโยชน์ต่าง ๆ จากทางการไทย แต่ก็ยังมีการสืบทอดความทรงจำและสำนึกร่วมในประเพณีต่าง ๆ เช่น ประเพณีบุญบั้งไฟ บุญผะเหวด บุญข้าวจี เป็นต้น การศึกษาเพลงแม่น้ำโขงจึงทำให้เห็นปรากฏต่าง ๆ ที่มีความหมายที่หลายมิติ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมิติทางวัฒนธรรมที่มีร่วมกันของผู้คนทั้งสองฝั่งแม่น้ำโขง ซึ่งผู้ที่สนใจประเด็นพรมแดนรัฐชาติ ความทรงจำ สำนึกร่วมทางวัฒนธรรมในบริบทแม่น้ำโขงสามารถขยายขอบเขตการศึกษาสู่ตัวบทประเภทอื่นได้ เช่น ภาพยนตร์ ละคร วรรณกรรมท้องถิ่นสองฝั่งโขง ที่บทตัวบทมีขอบเขตกว้างขึ้นและจะทำให้เห็นมิติต่าง ๆ เพิ่มขึ้นตามขอบเขตและประเภทของตัวบทในการศึกษา

เอกสารอ้างอิง

- ชาญวิทย์ เกษตรศิริ. (2540). *การสำรวจแนวพรมแดน ไทย-พม่า-ลาว-กัมพูชา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ปฐม หงษ์สุวรรณ. (2556). *นานมาแล้วมีเรื่องเล่า นิทาน ตำนาน ชีวิต*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
- ประมวล พิมพ์เสน. (2547). *นิทานพื้นบ้านอีสาน*. ขอนแก่น: ศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดขอนแก่น.
- ธงชัย วินิจจะกุล. (2561). *เขตแดนของเรา เพื่อนบ้านอาเซียนของเรา*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- มานิตย์ โศกค้อ. (2554). *ตำนานปลาบึก: พหุลักษณะและความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์*. (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาภาษาไทย มหาวิทยาลัยมหาสารคาม).
- ยศ สันตสมบัติ. (2552). *มนุษย์กับวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์
- สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดหนองคาย. (2563). *ตำนานบั้งไฟพญานาค*. หนองคาย: อีสานการพิมพ์.
- โสภี อุณหะยา. (2556). *กลไกสร้างความสัมพันธ์บนพื้นที่ชายแดนไทย-ลาว*. ใน *วารสารวิถีสังคมมนุษย์*. 1 (ฉบับพิเศษ): 73-89; มกราคม-มิถุนายน.
- ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม. (2534). *ความหมายของภูมิวัฒนธรรม การศึกษาจากภายในและสำนึกของท้องถิ่น*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิเล็ก-ประไพ วิริยะพันธุ์.
- ศิริพร ณ ถลาง. (2545). *ทฤษฎีจิตวิทยา วิถีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อรรถจักร์ สัตยานุรักษ์. (2554). *ประวัติศาสตร์เพื่อชุมชน ทิศทางใหม่ของการศึกษาประวัติศาสตร์*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.).
- Halbwachs, M. (1992). *On Collective Memory*. Transl./ed. LA Coser. Chicago: University of Chicago Press.